

УДК 657.1

ОРЛОВА О.В., здобувач
м. Житомир

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФАКТОРИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОБЛІКОВО-ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. *Визначено природу і характеристику договору факторингу; виявлено особливості суб'єктного складу і предмета договору, детально визначено права сторін; встановлено співвідношення договору факторингу з іншими цивільно-правовими договорами.*

Ключові слова: *факторинг, цивільно-правовий договір, регулювання факторингової діяльності*

Анотация. *Определена природа и характеристика договора факторинга; выявлены особенности субъектного состава и предмета договора, детально определены права сторон; установлено соотношение договора факторинга с другими гражданско-правовыми договорами.*

Ключевые слова: *факторинг, гражданско-правовой договор, регулирование факторинговой деятельности.*

Abstract. *The article describes the nature and characteristics of the factoring contract. The peculiarities of the subject composition and subject matter are revealed. The rights of contract parties are defined in detail. Correlation of the factoring contract with other civil contracts is found.*

Keywords: *factoring, a civil contract, regulation of factoring.*

Постановка проблеми. Зростаючий останнім часом інтерес до факторингової угоди пов'язаний з тим, що факторингове обслуговування найбільш повно відповідає потребам суб'єктів підприємницької діяльності, які в умовах кризи платежів відчувають дефіцит коштів. Завдяки застосуванню факторингу можливо перетворити продаж з відстрочкою платежу в продаж з негайною оплатою і в результаті прискорити рух вільного капіталу. Він дозволяє прискорювати оборотність коштів у розрахунках, що сприяє економії, підвищенню ефективності виробництва, а також усуває небезпеку неплатежу для клієнта. Окрім цього, завдяки факторингу утворюється найбільш гнучка форма задоволення тимчасових потреб підприємств у додаткових коштах, відбувається найбільш економне і раціональне їх використання. Це сприяє нормалізації процесу виробництва і реалізації продукції. Створюються необхідні умови для концентрації підприємства на основній виробничій діяльності і прискорення обороту його капіталу. Підприємство завдяки факторингу може планувати надходження коштів і погашення власної заборгованості [7].

Актуальність договірної регулювання факторингової діяльності пояснюється тим, що на сьогоднішній день гострою проблемою в країні є платіжна криза. Тому необхідно розглядати і використовувати факторинг як засіб стимулювання розвитку виробництва й

інвестування. Актуальність підсилюється ще й тим, що сьогодні в Україні відсутні теоретичні конструкції та аналіз практики факторингових правовідносин у вітчизняній юридичній літературі. В науковій літературі цим правовідносинам також приділяється надзвичайно мало уваги, що і викликало потребу проведення їх комплексного дослідження.

Отже, актуальність і необхідність наукового дослідження факторингових правовідносин викликані такими причинами:

1) необхідністю удосконалення банківського законодавства України;

2) відсутністю в Україні факторингового законодавства. Ці відносини регулюються загальними нормами (п. 6 ч. 2 ст. 47 ЗУ "Про банки і банківську діяльність", ч. 1 ст. 350 ГК України, главою 73 "Факторинг" ЦК України;

3) нездатністю існуючими в законодавстві України нормами розкрити комплексність і специфіку факторингових відносин;

4) необхідністю комплексного дослідження факторингових правовідносин, що давно назріла і передбачена державною програмою підтримки підприємства.

Метою статті є комплексний аналіз правовідносин, що виникають між банком, клієнтом та боржником у результаті укладання договору факторингу;

визначення його місця серед цивільно-правових договорів; розробка змісту та формулювання умов факторингового договору; виявлення особливостей правового статусу сторін; визначення юридичної природи, місця в системі зобов'язальних відносин, співвідношення з іншими цивільно-правовими договорами; встановлення недоліків правового регулювання; з урахуванням світової та вітчизняної практики укладання і виконання договору внесення пропозиції щодо удосконалення законодавства про факторинг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей інституту факторингу в Україні та Росії, займалися економісти, серед яких Н. Внукова, Є. Жуков, О. Івасенко; юристи: І. Красько, О. Ердєлевський та інші. Однак дослідження факторингу й досі більшою мірою не характеризують його економічну, та юридичну природу.

Викладення основного матеріалу. В ринкових умовах договір стає одним із способів регулювання економічних взаємозв'язків, оскільки їх учасники на свій розсуд визначають напрями та порядок використання майна, що їм належить [2, с. 171].

Договір дає своїм учасникам можливість вільно узгоджувати свої інтереси та цілі, визначати необхідні дії по їх досягненню. Разом з тим він наділяє результати такої угоди загальнообов'язковою для сторін юридичною силою, що за необхідності забезпечує його обов'язкову реалізацію. Відповідно, договір стає ефективним способом організації взаємовідносин його сторін, що враховує їх спільні інтереси [2, с. 172].

Договір вважається однією з найстародавніших правових конструкцій. Раніше в історії зобов'язального права були лише делікти, які були прямими нащадками одного з пережитків родового устрою – помсти [4, с. 291]. Розвиток форм спілкування між людьми висунув потребу в наданні їм можливості за погодженою сторонами волею використовувати запропоновані законодавцем чи ними самими створювані правові моделі. Такими моделями і стали договори, що є однією з розповсюджених підстав виникнення зобов'язання і являють собою різновид правочину [3, с. 21-24].

Згідно зі ст. 540 Цивільного кодексу України договором є домовленість двох чи більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Погоджуючись з Д. Маріцем та виходячи з дефініцій поняття договору, можна сформулювати основні його юридичні ознаки.

- договір є юридичним фактом. У свою чергу, юридичний факт – це конкретні життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують правові наслідки, передусім виникнення, зміну і припинення правових відносин. Договір є спільною дією осіб, яка спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків: набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

- у договорі виявляється воля не однієї сторони, а двох чи декількох, причому волевиявлення учасників за своїм змістом має збігатись і відповідати одне одному.
- визначення свободи договору як одного із положень цивільного законодавства. Відповідно до ст. 6 Цивільного кодексу України, сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору, вимог розумності та справедливості.
- зміст договору становлять умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства (ст. 628 ЦК) [3, с. 21-24].

У практичній діяльності підприємства використовують різні види договорів. Договори, що пов'язані з домовленістю двох або більше осіб, що є суб'єктами господарювання, з приводу встановлення, зміни або припинення прав і зобов'язань, що відповідають господарській діяльності її учасників, оформлену у визначеній законодавством формі називають господарським договором.

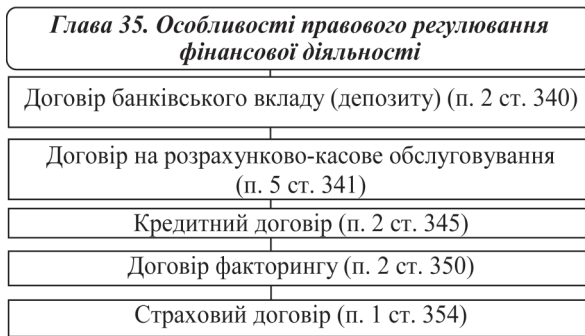
Велика кількість видів господарських договорів, що передбачена чинним законодавством (Господарським кодексом України передбачено більше 25 видів господарських договорів, а Цивільним кодексом України – більше 50), не дозволяє визначити з першого погляду місце факторингового договору в загальній класифікації договорів, що є важливим для бухгалтерського обліку. Тому, важливою є систематизація сукупності існуючих видів господарських договорів з метою визначення в ній місця договору факторингу та покращання організації його укладання, зведення, групування і оформлення змісту та наслідків первинними документами та відображення на рахунках бухгалтерського обліку, а також здійснення контролю над його виконанням.

Щодо існуючої на сьогодні класифікації господарських договорів, передбаченої чинним законодавством, то таких класифікацій існує дві – за Господарським та Цивільним кодексами України.

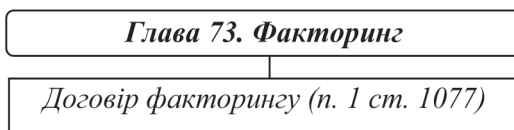
Вперше аналіз наведених нормативних документів здійснила доц. К. Романчук [5]. Вона встановила, що класифікація договорів, представлена у Господарському кодексі України, визначає різні їх види, причому останні поділяє на дві групи. У розділі 4 "Господарські зобов'язання" у главі 20 "Господарські договори" викладено загальні положення про господарські договори та названо 7 видів договорів (рис. 3) без урахування жодних критеріїв їх групування.

Ми не будемо наводити всі класифікаційні ознаки, оскільки вони не є об'єктом нашого дослідження. Зупинимося на главі 35, до якої відноситься власне договір факторингу (рис. 1).

Щодо Цивільного кодексу України, то класифікація договорів, наведена в ньому, дещо відмінна від ГКУ. А для договору факторингу відведено окрему главу (рис. 2)

Рис. 1. Місце договору факторингу в класифікації договорів за Господарським кодексом України

Рис. 2. Місце договору факторингу в складі Цивільного кодексу України

Складність юридичної природи договору факторингу полягає в тому, що він ґрунтується на положеннях про відступлення права вимоги за правочином (цесії). Крім того, йому властиві деякі ознаки інших договорів: кредитування, страхування, посередництва, застави, поруки, гарантії. Тому в літературі стверджують, що договір факторингу є змішаним договором. Окрім основного зобов'язання – надати грошові кошти – фактор також може брати на себе зобов'язання щодо надання клієнтові додаткових послуг, пов'язаних із обслуговуванням грошової вимоги, що відступається. Повний пакет факторингових послуг, крім фінансування, включає страхування ризику неплатежу, адміністрування (управління дебіторською заборгованістю), інформаційні послуги. Однак надання додаткових послуг не є обов'язковим для договору факторингу [1].

Таблиця 1

Види та ознаки договору факторингу

Види	Характеристика
Комерційний	Застосовується винятково в підприємницькій діяльності
Двосторонній	Сторони набувають взаємних прав та обов'язків
Реальний	Якщо клієнт відступає право грошової вимоги та (або) фактор передає грошові кошти в розпорядження клієнта
Консенсуальний	Сторони лише зобов'язуються вчинити відповідні дії
Відплатний	Фактор виконує свої обов'язки за плату
Безвідплатний	Договір факторингу спрямований на забезпечення виконання інших зобов'язань клієнта перед фактором

Оснoву правового регулювання цього договору становлять норми глави 73 "Факторинг" ЦК України. Її аналіз дає можливість стверджувати про можливість передбачення договором різних відносин між фактором та клієнтом.

Положення щодо надання факторингових послуг банками містить і ст. 350 ГК України, однак за своєю суттю вони лише звужено повторюють відповідні положення глави 73 ЦК України.

Факторингові правовідносини регулюються також Законом України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг" від 12 липня 2001 р., що встановлює умови надання фінансових послуг, і Законом України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 р., що визначає правові основи здійснення факторингових операцій банками.

Спеціальним підзаконним актом у сфері регулювання договору факторингу є Методичні рекомендації із надання комерційними банками факторингових послуг підприємствам і організаціям, затверджені рішенням Правління Національного банку України № 2 від 22 квітня 1992 р.

На міжнародному рівні договір факторингу регулюється Конвенцією ЮНІДРУА з міжнародних факторингових операцій, яку було прийнято 28 травня 1988 р. у м. Оттаві (Канада). Її положення були враховані при розробці Цивільного і Господарських кодексів України.

Виходячи із визначення договору факторингу, можемо навести його види та характерні ознаки (таблиця 1).

Договори факторингу не є однотипними, оскільки вони можуть мати різну мету і сутність. Тому залежно від мети факторингу Бабаскін А.Ю. [6] виділяє два його типи:

1) купівля права грошової вимоги, коли здійснюється безпосередньо фінансування клієнта під відступлення права грошової вимоги. У такому разі весь ризик невиконання боржником обов'язків щодо сплати грошових коштів покладається на фактора, і клієнт не відповідає перед фактором за невиконання або неналежне виконання боржником переданої грошової вимоги, що є предметом договору факторингу;

2) забезпечення виконання зобов'язань, коли в договорі йдеться лише про можливість відступлення клієнтом права грошової вимоги з метою забезпечення виконання його зобов'язання перед фактором. У цьому випадку факторинг є одним із видів забезпечення виконання зобов'язань, що відповідає ч. 2 ст. 546 ЦК України.

ЦК України та інші законодавчі акти встановлюють спеціальні вимоги до сторін договору факторингу, зокрема те, що ними можуть бути лише суб'єкти підприємницької діяльності.

Згідно з ч. 3 ст. 1079 ЦК України фактором може бути банк або фінансова установа, а також фізична особа-підприємець, яка відповідно до закону має пра-

во здійснювати факторингові операції. Поняття фінансової установи закріплене у ст. 1 Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг".

Клієнтом може бути будь-яка юридична особа або фізична особа-підприємець.

У зобов'язаннях, що виникають з договору факторингу, окрім сторін, бере участь і третя особа – боржник. Не будучи стороною договору факторингу, боржник набуває внаслідок укладання даного договору певні права, що пов'язані з виконанням його обов'язку сплатити грошові кошти на користь фактора.

Предметом договору факторингу є право грошової вимоги як окремий вид майнових прав.

Під грошовою вимогою слід розуміти можливість вимагати від боржника передачі певної суми грошових коштів в рахунок платежів за правочином. Грошова вимога може бути:

1) наявною, тобто за якою строк платежу настав до укладення договору факторингу;

2) майбутньою, тобто такою, яка виникне в майбутньому. Майбутня вимога вважається переданою фактору з дня виникнення права вимоги до боржника або з моменту настання певної події, якщо передання права грошової вимоги обумовлене її настанням. Договори про передачу майбутньої вимоги повністю охоплюють взаємовідносини сторін, тому додаткове оформлення передачі права такої вимоги фактору не вимагається, однак на розсуд сторін воно може бути здійснене. Наявність у домовленостях кредитора і боржника умов про заборону відступлення права грошової вимоги або його обмеження не є підставою для визнання договору факторингу недійсним. У такому випадку боржник не може пред'явити факторові вимоги до клієнта у зв'язку з порушенням ним умови про заборону або обмеження відступлення права грошової вимоги (ч. 2 ст. 1085 ЦК України). Проте у цьому разі клієнт не звільняється від зобов'язань або відповідальності перед боржником у зв'язку із порушенням ним умови про заборону або обмеження відступлення права грошової вимоги (ст. 1080 ЦК України).

Наступне відступлення фактором права грошової вимоги третій особі не допускається, якщо інше не встановлено договором факторингу (ч. 1 ст. 1083 ЦК України).

Розрахунки між сторонами за договором факторингу здійснюються на основі їх домовленостей і залежать від типу факторингу.

При купівлі права грошової вимоги фактор передає клієнтові грошові кошти в розмірі грошової вимоги з вирахуванням розміру своєї винагороди (плати). Розмір винагороди фактора визначається за домовленістю сторін і складається з процентної ставки за фактично наданий кредит і комісійної винагороди. Розмір комісійної винагороди фактора обраховується, зазвичай, у відсотках від розміру відступленої грошової вимоги або в інший спосіб, наприклад, у певній твердій

сумі. Комісійна винагорода визначається з урахуванням низки обставин: розміру предмета факторингу, строків пред'явлення грошової вимоги до боржника, фінансового стану боржника або клієнта тощо.

Договори факторингу, що укладаються з метою забезпечення виконання інших зобов'язань клієнта перед фактором, не передбачають розрахунків між сторонами и отримання фактором винагороди.

Форма договору факторингу визначається за правилами, закріпленими в ст. 513 ЦК України, яка визначає форму правочину щодо заміни кредитора у зобов'язанні. Отже, договір факторингу має бути укладений у тій самій формі, що й первісний правочин, на підставі якого виникло право грошової вимоги, яке передається чи буде передане фактору. Якщо первісний правочин підлягає державній реєстрації, то й договір факторингу також повинен бути зареєстрований у порядку, встановленому для реєстрації первісного правочину, якщо інше не встановлено законом.

Оскільки договір факторингу належить до договорів з високим ступенем комерційного ризику, його виконання, як правило, забезпечується неустойкою, заставою, гарантією, порукою та іншими способами забезпечення виконання зобов'язань (наприклад, страхуванням фінансових ризиків).

Права та обов'язки сторін за договором факторингу мають взаємний характер і залежать від типу і виду факторингу, хоча деякі з них фактор і клієнт набувають за будь-яким договором факторингу.

Отже, фактор зобов'язаний:

1) передати грошові кошти в розпорядження клієнта (ч. 1 ст. 1077 ЦК України);

2) надати клієнтові звіт і передати суму, що перевищує суму боргу клієнта, який забезпечений відступленням права грошової вимоги, у випадку, коли відступлення права грошової вимоги факторові здійснюється з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором, якщо інше не встановлено договором факторингу (ч. 2 ст. 1084 ЦК України);

3) надати у встановлених випадках додаткові послуги.

Фактор має право:

1) наступного відступлення права грошової вимоги, якщо це допускається договором факторингу (ст. 1083 ЦК України);

2) на всі суми, які він одержить від боржника на виконання вимоги, якщо відповідно до умов договору факторингу фінансування клієнта здійснюється шляхом купівлі у нього фактором права грошової вимоги (ч. 1 ст. 1084 ЦК України);

3) на отримання винагороди в розмірі й порядку, передбачених договором.

Клієнт зобов'язаний:

1) відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (ч. 1 ст. 1077 ЦК України);

2) сплатити факторові залишок боргу, якщо сума, одержана фактором від боржника, виявилася меншою

від суми боргу клієнта перед фактором, який забезпечений відступленням права вимоги (ч. 2 ст. 1084 ЦК України).

При купівлі права грошової вимоги за договором факторингу клієнт має право вимагати від фактора сплати обумовленої договором суми коштів за відступлене право грошової вимоги.

Права та обов'язки за договором факторингу виникають не лише у його сторін, а й у боржника. Відступлення клієнтом права грошової вимоги фактору означає для нього заміну кредитора подібно до цесії, тому за договором факторингу обов'язок боржника здійснити платіж первісному кредитору (клієнту) замінюється на обов'язок здійснити платіж новому кредитору (факторові).

Проте боржник зобов'язаний здійснити платіж факторові за умови, що він одержав від клієнта або фактора письмове повідомлення про відступлення права грошової вимоги факторові і в цьому повідомленні визначена грошова вимога, яка підлягає виконанню, а також названий фактор, якому має бути здійснений платіж (ч. 1 ст. 1082 ЦК України). Виконання боржником грошової вимоги факторові звільняє його від обов'язку перед клієнтом. *Боржник має право:*

1) вимагати від фактора надання йому в розумний строк доказів того, що відступлення права грошової вимоги справді мало місце. Якщо фактор не виконає цього обов'язку, боржник має право здійснити платіж клієнтові на виконання свого обов'язку перед ним (ч. 2 ст. 1082 ЦК України);

2) пред'явити до заліку свої грошові вимоги, що ґрунтуються на його договорі з клієнтом, які виникли в боржника до моменту, коли він одержав повідомлення про відступлення права грошової вимоги факторові, якщо фактор пред'явив боржнику вимогу здійснити платіж (ч. 1 ст. 1085 ЦК України);

3) вимагати від фактора повернення сум, сплачених йому за відступленою грошовою вимогою, коли боржник має право одержати ці суми безпосередньо від клієнта, якщо фактор:

- не виконав свого зобов'язання передати клієнтові грошові кошти, пов'язані з відступленням права грошової вимоги;
- передав клієнтові грошові кошти, знаючи про порушення клієнтом зобов'язання перед боржником, пов'язаного з відступленням права грошової вимоги.

Однак, якщо боржник має право одержати суми, уже сплачені факторові за відступленою грошовою вимогою, безпосередньо від клієнта, то у разі порушення клієнтом своїх обов'язків за договором, укладеним з боржником, останній не має права вимагати від фактора повернення цих сум (ст. 1086 ЦК України).

Відповідальність сторін договору факторингу за невиконання або неналежне його виконання визначається на основі загальних положень ЦК України про

відповідальність за порушення грошових зобов'язань (гл. 51) та умов договору факторингу.

Однак необхідно зауважити, що однією з особливостей договору факторингу є те, що клієнт відповідає за дійсність грошової вимоги, право якої відступається, коли інше не встановлено договором факторингу. Грошова вимога ж є дійсною, якщо клієнт має право відступити право на неї і в момент відступлення цієї вимоги йому не були відомі обставини, внаслідок яких боржник мав право не виконувати її (ст. 1081 ЦК України).

У випадку фінансування клієнта шляхом купівлі в нього права грошової вимоги він не відповідає перед фактором, якщо одержані ним суми є меншими від суми, сплаченої фактором (ч. 1 ст. 1084 ЦК України).

Припинення договору факторингу здійснюється на загальних підставах припинення зобов'язань (гл. 50 ЦК України).

Досліджуючи співвідношення договору факторингу з іншими цивільно-правовими договорами, з якими договір факторингу має багато спільних правових положень. Серед них: цесія, застава, страхування, гарантування, агентська угода, форфейтинг. Основну увагу приділено співвідношенню договору факторингу з договором цесії, оскільки саме цесія становить юридичну сутність факторингу. Схожість цих договорів полягає в передачі (поступці фактору, цесіонарію) прав вимоги. В той же час, на відміну від договору цесії, проект ЦК розширює поняття договору факторингу, включаючи в нього додаткові умови щодо обслуговування боргу (ведення бухгалтерського обліку, надання юридичних та інших послуг).

Що стосується співвідношення договору факторингу з договором застави, то слід підкреслити, що за договором факторингу згідно з ч.2 ст. 1138 проекту ЦК України грошові вимоги можуть бути передані фактору з метою забезпечення виконання зобов'язань клієнта перед ним, тобто як застава прав. У даному випадку права вимоги відіграють роль застави і перейдуть до фактора тільки у випадку невиконання зобов'язань клієнтом. Звідси висновок про тотожність предмета аналізованих договорів, яким у даному випадку є права вимоги.

Розглядаючи співвідношення договору факторингу з договором страхування, слід вказати на відмінні його риси від договору страхування. Вони полягають у можливості здійснення фактором, крім фінансування і страхування, бухгалтерського обслуговування та інших видів діяльності, в той час як страхувальник згідно з п.6 ст.2 Закону України "Про страхування" може займатися тільки страхуванням. Фактор-банк не обмежений у наданні додаткових послуг за домовленістю з клієнтом.

Внаслідок розгляду співвідношення договору факторингу з договорами поручництва і гарантії виявлено схожість цих договорів, яка полягає в тому, що однією з умов договору факторингу є гарантування платежу клієнту.

Дослідження співвідношення договору факторингу з договором форфейтингу дає підстави зробити висновок, що вказані договори найбільш схожі. Припускається, що якби у проекті ЦК України були положення про регулювання форфейтингу, то вони, очевидно, містилися б у главі 71, присвяченій факторингу, або йшли безпосередньо за нею.

Отже, на практиці процес укладання договору факторингу регулюється виробленими банками локальними нормативними актами і підкреслює, що відсутність у багатьох банках таких документів стримує застосування факторингу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження договору факторингу дозволило сформулювати та обґрунтувати такі висновки та висловити пропозиції:

1. Договір факторингу є самостійним цивільно-правовим інститутом.

2. Висунуто критерії співвідношення та відмінності договору факторингу від інших цивільно-правових договорів: цесії, гарантування, страхування кредитного ризику і деяких інших.

3. Розроблено зміст договору факторингу.

4. Пропонується розглядати факторинг з економічної точки зору як інвестування – довгострокову програму фінансування оборотного капіталу, що складається з сукупності банківських операцій, а з юридичної – як своєрідну кредитну лінію, що виражена за схемою багаторазових угод.

б) закріплення різновидів договору факторингу (в першу чергу, розповсюджених у практиці українських банків): відкритий та закритий факторинг; регресний та безрегресний; з фінансуванням та без фінансування;

в) внести зміни у ст. 1142 проекту ЦК, пов'язані з особливостями повідомлення боржника про поступку грошових вимог фактору (доцільним було б закріплення спільного письмового повідомлення боржника у випадку відкритого факторингу).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичкова С.С. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання: навчальний посібник / С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін. [За заг. ред. С.С. Бичкової] – К.: КНТ, 2006. – 498 с. – с. 341-348.

2. Гражданское право: в 4 т. Том 3: обязательственное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 "Юриспруденция" и по специальности 021100 "Юриспруденция" / [Витрянский В.В. и др.]; отв. ред. – Е.А. Суханов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 800 с.

3. Маріц Д.О. Цивільно-правовий договір: правова природа та юридичні ознаки / Д.О. Маріц // Держава та регіони: Серія: Право – 2009. – № 3. – С. 21-24.

4. Покровский И.А. История римского права / И.А. Покровский. – СПб.: Издательско-торговый дом "Летний Сад", 1999. – 560с.

5. Романчук К.В. Класифікація господарських договорів: обліковий, аналітичний та контрольний аспекти / К.В. Романчук // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. Ч. I. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – № 1 (31). – С. 206-215.

6. Цивільне право України: Академічний курс./ А.Ю. Бабаскін, Т.В. Боднар, Ю.Л. Бошицький та ін. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре 2003. – 240 с.

7. Чапічадзе Я.О. Договір факторингу Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право [автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук] Харків – 2000. – 21 с.